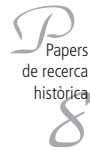

Deserció i insubmissió a la frontera dels Pirineus durant la Primera Guerra Mundial

Miquèl Ruquet

Professor d'història i geografia jubilat
arizmendi.ruquet@wanadoo.fr

Resum

Deserció i insubmissió a la frontera dels Pirineus durant la Primera Guerra Mundial

Anàlisi de la deserció i la insubmissió/objecció i la seva influència al Pirineu, lloc de relacions ancestrals de les comunitats humanes. La insubmissió, bàsicament rural, és pròpia de la frontera. La deserció és pròpia de les zones industrials. Destaca la inseguretat d'Andorra per la presència d'autoritats franceses (veguer, batlle...).

Resumen

Deserción y insumisión en la frontera de los Pirineos durante la Primera Guerra Mundial

Análisis de la deserción y la insumisión/objección y su influencia en el Pirineo, lugar de relaciones ancestrales de las comunidades humanas. La insumisión, básicamente rural es propia de la frontera. La deserción es propia de las zonas industriales. Destaca la inseguridad de Andorra por la presencia de autoridades francesas (veguer, batlle...).

Résumé

Désertion et insoumission à la frontière des Pyrénées pendant la Première Guerre Mondiale.

Étude de la désertion, de l'insoumission et de son influence dans les Pyrénées, où de tout temps se tissent les liens des communautés humaines. L'insoumission essentiellement rurale est inhérente à la frontière alors que la désertion est propre aux zones industrielles. À souligner l'insécurité de l'Andorre à cause de la présence d'autorités françaises (viguiers, juges...)

Abstract

Desertion and insubmission at the border of the Pyrenees during the First World War

This is an analysis of desertion and insubmission and its influence in the Pyrenees, a place of ancestral relationships between human communities. Insubmission is typical of rural frontiers. Desertion is typical of industrialized areas. The lack of security of Andorra is highlighted by the presence of French authorities (Veguer, Batlle...).

La insubmissió es confon sovint amb l'objecció de consciència o la deserció. L'objecció de consciència és una negació a sotmetre's al servei militar. La insubmissió, ella, és un refús a executar «l'ordre de marxar» a la seva recepció. Deserció s'aplica només als soldats en servei que abandonen els seus càrrecs en temps de guerra o bé de pau. Hi ha una gradació en l'abandó. La deserció a l'interior és menys greu que la deserció a l'estranger. Rebutjar a obeir i desertar al front són actes molt més pesats.¹ La deserció a l'enemic continua sent el cas més rar - tres soldats pirinencs - i també el més sancionat. La guerra de 1914-1918 forma part dels actes de la història francesa que no deixen la memòria social en pau. L'estudi dels refractaris a la guerra queda als límits de la història oficial, als marges de les construccions mitològiques i ideològiques que han forjat i forgen encara la nació francesa. La qüestió dels refractaris, és la qüestió d'adhesió a la guerra dels soldats i de les seves famílies, és també demanar quin era el sentiment nacional prop de les fronteres de França. Els departaments estudiats són els que voregen els 692 km de la frontera: Pirineus Orientals, Arieja, Alta Garona (districte de Sent Gaudenç), Alts Pirineus i Baixos Pirineus. Hi ha múltiples preguntes sobre el refús de la guerra dels soldats pirinencs. Quin paper tenen Bascos i Catalans? Els refractaris tenen un lligam amb l'emigració anterior dels Pirinencs? Quina ha estat la influència del moviment contra la guerra d'abans 1914?

Insubmissió i deserció són actes individuals rarament ideològics. Aquesta tria individual, fent del soldat un pària, significa per Jules Maurin, una forta personalitat i una situació social o familiar difícil. «Deserció és una ruptura completa amb les normes escrites

1. PEDRONCINI, GUY *Les Mutineries de 1917*. París: PUF, 1967, 3a éd., 1996, 328 p.

i implícita en el món a venir».² És difícil suportar la mirada dels qui tenen soldats mobilitzats en la seva família. El pes social, també, va jugar un paper important pel retorn al combat.³ És una actitud individual, considerada com un acte polític com assenyala Christophe Jahr: «el desertor [es foragita] de la comunitat nacional pel seu acte».⁴ Durant la guerra, «la propaganda d'Estat utilitza particularment la noció de culpa per estrènyer els individus a la nació».⁵ El cercle de la família sovint retransmet aquesta propaganda. És el que explica el nombre marginal d'insubmissions i de desercions als Pirineus.

Insubmisos i desertors de la Primera Guerra Mundial als Pirineus

Departaments	Pirineus Orientals	Arieja	Alta Garona (arr. Sent Gaudens)	Alts Pirineus	Baixos Pirineus ⁶	Total
Insubmisos	1.232	550	602	1.890	14.355	18.619
Desertors	777	242	122	303	948	2.392
% de refractaris en comparació amb els soldats mobilitzats	4,67	2,03	3,5	4,8	17,06	9,14

A l'excepció d'aquells de l'Arieja, aquestes xifres són més altes que les avaluades per l'exèrcit francès, és a dir 1,5% d'insubmisos i 0,75% de desertors. Aquests refractaris són en gran part també soldats vells (*territoriaux* en francès) per a la insubmissió que és principalment el fet de soldats emigrats. Aquesta insubmissió presenta una especificitat al nivell del cantó pel lloc d'immigració, prop, al Principat pels Catalans del nord, als Estats Units o Argentina pels emigrants en majoria bascos o occitans. Quan aquesta emigració ha tocat classes joves que van al combat (*l'active* i *la réserve de l'active* en francès), que és el cas al País Basc i Catalunya, això estableix un enllaç generacional i provoca altres insubmissions o desercions dels soldats de *la classe*, és a dir de mateixa edat. Quan aquesta insubmissió toca els soldats més vells, té poc efecte sobre les classes mobilitzades al front

com ho mostra l'exemple del cantó d'Aucun als Alts Pirineus. També han tingut poc efecte els moviments polítics que van demanar la insubmissió, com alguns catòlics reialistes «*legitimistes*» o - sobretot - com el formidable moviment antimilitarista a l'est i a l'oest de la cadena abans de la guerra. La mobilització del 1914, és el fracàs del moviment obrer internacionalista i sols, alguns insubmissos rossellonesos poden ésser associats al moviment anarquista. Si l'antimilitarisme ha jugat un paper, és potser d'impregnació dels esperits. Això pot explicar el desenvolupament del pacifisme en els centres industrials el 1916 i el pes relatiu de la deserció en aquests mateixos centres. Aquesta impregnació també amplia una reversió ràpida d'opinió i en particular de les dones, aquestes dones que són omnipresents en els casos de deserció.

El fenomen de la insubmissió i de la deserció està ben vinculat a la frontera. L'anàlisi revela tres tipus de situacions. A l'oest de la cadena, a la frontera dels municipis bascs i a l'est, en dos cantons catalans, Prats de Molló i Sallagosa, l'emigració massiva i contínua causa una insubmissió forta i l'enllaç generacional genera una deserció des de casa. Aquesta deserció, important des del començament de la guerra, afecta totes les generacions amb la preeminència de les classes de 23 a 33 anys d'edat. La cohesió del grup de joves és més feble, on l'emigració recent és més important.⁷ Moltes vegades, els comissaris especials parlen d'una gran tolerància de les poblacions als refractaris.⁸ Als cantons occitans dels Baixos Pirineus i dels Alts Pirineus, l'emigració ha estat forta a la fi del segle XIX, però es tracta només de classes de vells i explica l'alt nivell d'insubmissió dels soldats territorials. La deserció és relativament baixa i es fa des del front. Als cantons de l'Arieja i al districte de Sent Gaudenç, el percentatge de refractaris és proper a la mitjana francesa. La insubmissió és poc present a causa de la feble emigració amb l'excepció d'un cantó, Oust, on es troben les característiques dels municipis bascos i catalans. Hi ha molt pocs desertors francesos

2. COCHET, FRANÇOIS *Survivre au front 1914-1918, les Poilus entre contrainte et consentement*, París: Éd. 14-18, 2005, 268 p., p. 215.

3. BACH, ANDRÉ *Fusillés pour l'exemple, 1914-1918*, París: Taillandier, 2003, 618 p., p. 305.

4. JAHN, CHRISTOPH "Désertion et déserteurs dans la Grande Guerre, phénomènes et groupe marginaux?". In: AUDOIN-ROUZEAU, STÉPHANE; BEAUPRÉ NICOLAS; BECKER ANNETTE. *Marginaux, marginalité, marginalisation* [textes et contributions d'un colloque allemand tenu à Berlin les 11 et 12 juin 1999] Péronne: Historial de la Grande Guerre, 2001, 254p., p. 118-119.

5. RIDEL, CHARLES *Les Embusqués*. París: Armand Colin, 2007, 350 p., p. 51.

6. Estimació d'una enquesta del 40% de les pàgines dels registres de matrícula militar.

7. "Pàtria és una paraula sense significat, va escriure un insubmis que resideix a Mèxic. [...] Si jo deixava la meua pàtria és precisament perquè no era la meua pàtria i havia de buscar-ne una altra que em donés el meu treball." BOULANGER, PHILIPPE "Le refus de l'impôt du sang. Géographie de l'insoumission en France de 1914 à 1922". In: *Guerres Mondiales et conflits contemporains*, n. 188, décembre 1997, p. 21.

8. "És central, no la pràctica d'insubmissió, sinó la pràctica de migració". BIDART, Pierre *La Singularité basque*. París: PUF, 2001, 368 p., p. 61.

a Andorra, ja que l'Arieja, almenys la part central, en tenia molt pocs. Dos d'ells viuen a Soldeu. Un va néixer a Aston (Arieja); la seva família hi fa visita freqüentment. L'altre, de 45 anys d'edat aproximadament, va néixer a Merens (Arieja). Viu a Andorra amb la seva dona. «Els presoners escapats i els desertors passen preferiblement a través del coll de Fontargent o coll de les Cabanes. Surten de França en la foscor, i passen per Andorra a Espanya abans del dia».⁹ Paradoxalment, els nombrosos desertors de Cerdanya eviten anar cap a Andorra i es refugien a Catalunya. Sembla que l'estatut d'Andorra on l'Estat francès exerceix una autoritat hagi dissuadit nombrosos desertors a instal·lar-s'hi: potser tement una intervenció policíaca francesa. L'exemple n'és donat pel més andorrà dels insubmissos francesos, el geògraf Marcel Chevalier, que passa l'agost de 1914 d'Andorra a la Seu d'Urgell abans d'arribar a Barcelona.¹⁰

En tots els casos, ha de ser anotat dos aspectes: la insubmissió és sobretot un fenomen rural, mentre que el percentatge de deserció és relativament més fort a les ciutats industrials. La decisió presa, creuar la frontera és fàcil pels camins utilitzats per pastors, contrabandistes o altres usuaris de la muntanya.

De fet, la insubmissió i la deserció estan relacionades amb moviments seculars lligats a la muntanya. Els Pirineus són encara al 14-18 un espai integrat per les poblacions de cultures properes amb múltiples enllaços en els quals els desertors i insubmissos s'ajusten. Entre Rosselló i el Principat de Catalunya, el debilitament del sentit de pertinença a un conjunt català ha estat sens dubte un fre a la deserció. Aquest no és el cas del País Basc, on el sentit d'unitat del poble basc no ha desaparegut. En els Pirineus, la ideologia jacobina francesa i l'escola republicana han esborrat el passat comú de la memòria col·lectiva. Només la llengua és encara, un element del patrimoni cultural compartit pels Catalans, pels Bascos i pels Occitans de la vall d'Aran. Els vincles transfronterers són múltiples: als enllaços personals, matrimonials en particular, s'afegeixen els vincles comercials lícits o il·lícits i molts lligams de comunitat a comunitat, compartint les pastures i els santuaris religiosos com Núria a Catalunya. El funcionari francès se sent sol en la seva funció. Aquest és el cas

del tinent-coronel de Lavenne de Choulot encarregat de la supervisió militar de la frontera dels Pirineus Orientals el 1916. Té un raonament en termes d'estat-nació i només veu poblacions mal francesitzades, relacionades pel matrimoni amb els espanyols.

Pierre Bidart escriu en relació amb els bascos: aquestes són les poblacions «a la frontera».¹¹ És igual per molts refractaris. Els enllaços múltiples forjats al llarg dels segles van ajudar les poblacions de la frontera per a oposar-se a la ideologia nacionalista de la unió sagrada. No hi ha dubte que el contrabandista no només ha ajudat el desertor a fugir, però també va ser un actor en la resistència de les poblacions contra els controls múltiples a la frontera. Al centre, les poblacions de cultura occitana han mantingut vincles més febles amb les comunitats de la vessant sud i semblen ser més sensibles a la ideologia francesa, això no ha impedit una sèrie de desercions i insubmissions. Els refractaris feien invertir el flux de les dues dècades anteriors a la guerra. L'existència d'un moviment anarquista potent a Catalunya amb branques al nord de la frontera, i la comunitat de milers de treballadors "espanyols" - en realitat 95% són catalans als Pirineus Orientals i bascos als Baixos Pirineus - reforça també el moviment d'insubmissió i de deserció. Alguns emigrats han participat activament en la fugida dels soldats a Espanya, a vegades per diners, molt sovint, sembla, per a convicció antibèlica.

Tots els arxius militars, incloent-hi la justícia militar, va dissenyar la insubmissió i la deserció com lligades també dins d'un moviment més ampli del rebuig de la guerra. Davant la brutalitat de la lluita de 14-18, alguns lluitadors van posar en marxa de múltiples estratègies que eren destinades a reduir la violència o fins i tot fugir-la: retorn retardat al front, mutilació voluntària, lesió lleugera, suïcidis, malalties causades o recerca de posicions menys exposades. La deserció fa part d'aquestes estratègies com una fuga durant un llarg període. Es tracta, com ho suggereix André Bach per les mutilacions i els suïcidis, de «la traducció de la desesperació sense fons, d'una angoixa moral».¹² Sovint la deserció és vista com un descans, una manera de sortir del front,

9. ADAr 5 M 127: informacions donades per un andorrà, Miquel Alís, rebutjat per ordre del prefecte de l'Aude el 28 de setembre de 1918.

10. Vegeu RUQUET, Miquel "Marcel Chevalier", *Muntanya*, núm. 871, juny de 2007, p. 16-21.

11. BIDART, Pierre *La Singularité basque*. Op. cit., p. 50.

12. BACH, André *Fusillés pour l'exemple*. Op. cit., p. 588.

especialment quan és una extensió de permís o que segueix una ferida. També és molt més fàcil pels soldats tornats a casa trobar complicitats per a amagar-se o passar a l'estranger:

«Més fàcil, la desertió dels soldats en permís, és del tot el més comprensible, que allunyats de les trinxeres i de la presència terrorífica dels oficials, han finalment recuperat, entre els seus, l'entusiasme per la vida. Quina importància tenen les amenaces: el desig de no tornar mai a la matança supera la por de les sancions, encara que siguin tan pesades».¹³

Aquells que fugien no són marginals, molt sovint són bons soldats, ferits i decorats. Quan la família és conscient de la duresa dels combats, demana la desertió i ajuda a creuar la frontera. Als Pirineus, molt ràpidament, la guerra ha pesat a qualsevol lloc. Els discursos, sovint aquells de les dones, critiquen la lluita i mares, esposes i prostitutes inciten a fugir els enfrontaments. També són les que organitzen la fuga i en molts casos, aquelles que ajudaran el refractari a viure, de l'altra banda de la frontera. La pressió de les autoritats de Justícia és ineficaç excepte al País Basc, on la submissió dels jutges al poder estatal condueix a una negació de l'estat de dret. A tot arreu, les detencions arbitràries i els allunyaments d'esposes o companys es fan il·legalment per tal d'evitar l'abandó dels altres soldats. La direcció dels desertors és fàcil: van a refugiar-se a Espanya i sovint a poca distància de la frontera. Altres, sobretot al País Basc, acompanyen els membres de la seva família en una emigració distant. Les famílies segueixen quan tenen la possibilitat i especialment quan la feina està assegurada.

El control de la frontera és inoperant ja que és molt complex. La longitud de la línia fronterera i el coneixement dels camins pels desertors pirinencs, tornen il·lusori el dispositiu de vigilància. Aquest servei és tan malpreparat com les operacions militars a l'inici de la guerra. També és una situació que podria ésser tan paradoxal: cal tancar la frontera a les informacions sospitoses de manipulació pels serveis alemanys, cal evitar l'exportació de productes essencials per a l'esforç de guerra i al mateix temps, cal també obrir la frontera de la manera més ampla possible pels productes importats i els treballadors espanyols. D'un costat l'Estat prohibeix el contraban de mules i d'un altre, es desenvolupa un contraban legal dels productes desitjats per

afavorir l'economia de guerra. Per tal d'evitar el pas de la frontera pels refractaris, durant quatre anys, sense coordinació real de les regions militars - excepte al final de la guerra - s'està edificant una «*usine à gaz*»¹⁴ multiplicant els controls, els papers o les interdiccions. Amb un esperit de concurs dels diversos serveis més que d'ajuda, la falta de personal, l'analfabetisme, la retenció d'informació i l'absència de motivacions condueixen a una porositat de la frontera. La guerra també ha transformat la naturalesa de l'Estat francès. De fet, s'ha convertit en un estat que vulnera els seus propis principis, amb l'organització de la corrupció de funcionaris espanyols, l'acord donat a la detenció arbitrària de ciutadans francesos a Espanya, la recomanació de la delació i les pressions de l'executiu sobre els jutges. Podem afegir a això, la inobservació de tractats internacionals relatius al camí neutral de Llivia a la Cerdanya i el dret de pas dels propietaris de nacionalitat espanyola pels camps situats a França. A més, tot això va causar la resistència passiva de les poblacions i dels alcaldes. Les confessions d'impotència dels actors de la repressió suggereixen un Estat debilitat, "de baixa eficiència" en els seus marges. A finals de 1916, es proposen moltes estratègies, basades en l'augment del personal assignat a la frontera o una més gran mobilitat de vigilància. En aquest sentit, l'acció del tinent coronel de Lavenne de Choulot al Rosselló servirà com a model per al conjunt de la serralada. Fins i tot el tancament total de la frontera continua sent il·lusòri.

Els desertors es queden molt a prop de la frontera, alguns amagant-se fins i tot al vessant nord. D'altres refugiats viuen als pobles de la frontera, costat espanyol, on se troben sovint pares o coneguts, a vegades tornant per a treballar la seva terra o retrobar la seva família. Anar més lluny, als centres industrials espanyols a Catalunya i al País Basc, és una obligació per a trobar feina: uns desertors semblen tenir dificultats i demanen l'assistència financera a les seves famílies. Uns quants, pocs, es converteixen en delinqüents a Espanya. La rebuda dels refractaris per les poblacions del sud del Pirineu és càlida. No podia ser altrament, si considerem l'actitud dels espanyols durant el conflicte. Molts espanyols, incloent-hi catalans, són, en el millor dels casos indiferents a la causa francesa i a vegades interessats econòmicament a una victòria alemanya. A Navarra i a les

13. AUVRAY, Michel *Objecteurs, insoumis, déserteur*. Op. cit., p. 159.

14. En francès, una organització molt complicada.

províncies basques, els sentiments pro-alemanys d'una població - carlista - dominen en gran part. Els desertors i insubmissos francesos són rebuts bastant bé en una població fortament impregnada per les lluites antibèl·liques durant les guerres de Cuba o en el moment de la intervenció espanyola al Marroc. Pocs exiliats decideixen tornar a França durant la guerra. Molts informes de la policia troben que són feliços i que no tenen cap remordiment. L'amnistia previsible no incita al retorn. És també aquesta mesura de gràcia, després de la guerra, que inicia el moviment de retorn dels desertors però no dels insubmissos: les rendicions més nombroses són principalment les dels anys 1924-1926. Com que els refractaris es neguen a participar en un nou conflicte, els últims retorns es realitzen durant la guerra civil espanyola. A França, l'oblit, el pacifisme i la voluntat d'esborrar tot, semblen conjuminar-se a la recepció que es fa als refractaris: pocs estan estigmatitzats per la seva actitud durant la guerra mundial.

Hom pot interrogar-se sobre les raons que expliquen que hi havia pocs refractaris a l'excepció d'uns quants cantons mentre la fugida era fàcil. Cal assenyalar fins i tot que el consentiment a la guerra no apareix. En una de les carpetes dels consells de guerra, un desertor de l'Arieja respon a la pregunta de l'oficial sobre les raons de la seva deserció, que el primer motiu era que estava cansat de la guerra. Després, explicita així la seva segona motivació: «Estic tan fart [de la guerra] que res m'impediria de fugir». Aquesta opinió va ser la de molts desertors. Els historiadors es pregunten com explicar que els exèrcits continuen lluitant malgrat la violència paroxismal de la guerra industrial i l'alt risc de morir o ser ferit. El terme del «gran consentiment», emprat per Annette Becker i Stéphane Audoin¹⁵ pot donar una explicació: els soldats són el producte d'una «cultura de la guerra»,¹⁶

desenvolupada a l'escola durant la infantesa, pel servei militar¹⁷ de seguida i agreujada per la lluita: «La defensa d'un sòl, d'una terra amb la qual se senten en una comunió gairebé carnal fa part dels elements que han donat un significat al sofriment patit».¹⁸ El patriotisme està molt arrelat en cada un d'aquests soldats, però això no podria permetre resistir a la terrible guerra de 14-18. «El patriotisme del combatent, avalat pel sacrifici voluntari era rar al front. [...] Alguns homes en realitat han estat conscients, més o menys aviat, però durant la guerra mateixa, que estaven atrapats a la trampa de la guerra i dels discursos heroics dels primers dies».¹⁹ En els seus dietaris, els soldats intenten definir què els fa anar al foc. La noció de l'obligació es defineix pel conjunt d'enllaços múltiples que expliquen la seva resignació:

«Estem obligats a lluitar per tots els enllaços socials que ens estan prement; per la dependència, per la subjecció en la qual l'individu està lligat a l'Estat, a les societats modernes; per les mil fibres que el lliguen a la terra, per l'ambient del seu país i que formen els nusos morals més poderosos encara, que totes les barreres físiques».²⁰

En el grup de solidaritat de la trinxera, els ulls dels altres són molt eficaços per donar suport als soldats. «Cada u uniformat es va afegint a aquesta xarxa inextricable de les lleialtats del front».²¹ És també cert que sense l'empenta de l'odi col·lectiu²² que projecta uns europeus en contra d'uns altres, la «matança de 14-18» «no podria iniciar-se o ampliar-se més de quatre anys».²³ La marginalitat dels refús de lluitar s'explica també per múltiples tensions que es van exercint sobre els combatents: l'exèrcit ha creat un aparell de repressió i també els gendarmes supervisen les línies de foc.²⁴ La por dels consells de guerra era prou, amb l'aiguardent de mala qualitat, «la gnôle», per a fer marxar els soldats al combat. Per tant, és lícit pensar, amb Jules Maurín, que

15. AUDOIN-ROUZEAU, STÉPHANE; BECKER, ANNETTE 14-18. *Retrouver la guerre*. Gallimard: 2000, 272 p.
16. AUDOIN-ROUZEAU, STÉPHANE; BECKER, ANNETTE 14-18. *Retrouver la guerre*. Op. cit., p. 122. "Es pot, per tant, començar a parlar d'una cultura de la guerra de 1914-1918; és a dir, un corpus de representació del conflicte cristallitzat en un sistema real que dona a la guerra el seu més profund significat".

17. "A la caserna, millor que en qualsevol lloc, el ciutadà ha d'aprendre a estimar la nació servint-la; a la caserna, com a l'escola, volem que estiguin junts els fills de la nació i mantenir un mite igualitari". AUVRAY, Michel *Objecteurs, insoumis, déserteurs*. Op. cit., p. 115.

18. AUDOIN-ROUZEAU, STÉPHANE 14-18. *Les Combattants des tranchées*. París: Armand Colin, 1987, 223 p., p. 204.

19. Rousseau, Frédéric. Préface de la réédition de CRU, JEAN-NORTON *Témoins*. Nancy, Presses

Universitaires de Nancy (réédition 2006), 934 pages. [1re édition: 1929, p. S30-32].

20. AUDOIN-ROUZEAU, STÉPHANE 14-18. *Les Combattants des tranchées*. París, Armand Colin, 1987, 223 p., p. 209. [Passage du Tord-boyau, journal de tranchées, août 1917].

21. ROUSSEAU, FRÉDÉRIC *La Grande Guerre en tant qu'expériences sociales*. París: Ellipses, 2006, 175 p., p. 58.

22. L'odi pot estar relacionat amb la mort d'un ésser estimat. ROUSSEAU, FRÉDÉRIC *La Guerre censurée. Une histoire des combattants européens de 14-18*. París: Le Seuil, 1999, 414 p., p. 38.

23. "L'incendi, en suma, era extens perquè abundaven els materials combustibles". Gibelli, Antonio *Mouvement social*, n. 199, 2002, p. 118.

24. MIQUEL, PIERRE *Les Poilus : la France sacrifiée*. París: Plon, col. Terre Humaine, 2000, 507 p., p. 65.

«aquests són soldats per deure i fins i tot per necessitat, per la impossibilitat de fer una altra cosa».²⁵ Aquest petit nombre de refractaris, és més que tot el signe que l'escola laica va fer el seu treball ideològic en profunditat, esborrant les peculiaritats i preparant els esperits als combats i a les massacres. Aquest punt és el que destaca Marc Ferro:

«[Els ciutadans de l'any 14] no perceben que les classes dominants havien perfeccionat la seva religió. Al primer Catecisme, havian afegit les lliçons de l'escola, lliçons repetides per la premsa. No obstant això, des de feia trenta anys, la propagació de l'educació, el pic de la premsa i la resurrecció de l'esport han contribuït a exaltar la seva fe en el seu propi país. [...] Drogat pels diaris, cartells, llibres, pel cinema i la cançó patriòtica, el públic va perdre cada dia una mica més la seva facultat per a exercir un paper cívic».²⁶ El ciutadà del segle XX es va convertir « en soldat-nacional, convençut que qualsevol crítica era indisciplina i qualsevol denigració, traïció: servir al país requereix la fe en el govern i la certesa de la victòria».²⁷

El 1914, pot ser considerat aquell en què la «domesticació dels pirinencs»²⁸ per l'Estat francès és completa. Els joves dels Pirineus, també, han interioritzat la ideologia de la guerra francesa justa. Quan el soldat és emigrat, aquesta restricció no juga i pot refusar la mobilització o fins i tot desertar si ha marxat a la crida a l'agost de 1914. Quan, prop de la frontera pirinenca, alguns soldats poden fer altrament, no accepten la guerra i deserten. Ells tenen la sort de viure prop de la frontera d'un país neutral amb el qual comparteixen la llengua, la cultura, els costums. Aquest país, molt sovint, el coneixien gràcies a múltiples intercanvis i la migració temporal. I finalment, viuen en un territori transfronterer que compta amb una forta tradició de denegar la incorporació a les files de l'exèrcit, d'ajudar als refractaris i de lluitar contra l'Estat. Tot això ha permès a milers de pirinencs de refusar el combat i els fa triar camins de vida i d'esperança en un temps tan mortífer. Però lluny de la frontera, la comunitat rural no és un refugi pels refractaris i la immensa majoria dels soldats es resignen a combatre en un ambient marcat pel nacionalisme.

25. MAURIN, JULES *Armée, guerre, société...* Op. cit., p. 690.

26. FERRO, MARC *La Grande Guerre 1914-1918*. París: Gallimard, col. Idées, 1969, 389 p., pp. 27-28.

27. FERRO, MARC *La Grande Guerre 1914-1918*. Op. cit., p. 222.

28. THIBON, CHRISTIAN "Intégration à la nation française". LEVY, ANDRÉ (dir.) *Le Dictionnaire des Pyrénées*. Toulouse: Privat, 1999, 931 p., p. 245.